

Ioan Mihalyi de Apșa – figură luminoasă de cărturar patriot

*Dr. Mihai Dăncuș
Muzeul Maramureșului
Sighetul Marmației*

Este în tradiția poporului nostru ca la perioade de timp anume să-și amintească cu recunoștință și să-i pomenească pe cei dragi care au trecut în neființă nu fără a lăsa zestre generațiilor care îi vor urma.

Ioan Mihalyi de Apșa, mare cărturar, patriot înflăcărat, sprijinitor al țăranilor din stirpea cărora se trăgea și care-i ziceau: „Domnul nostru Iancu Mihaly”. Prin opera sa a „dezgropat gloria străbună și a înviat conștiința națională”. Revista Tribuna, care apărea la Sibiu, în numărul 179 din anul 1894 publică un articol intitulat „Din Maramureș” și semnat de Ioan Russu Șirianu, articol care-l surprinde pe Ioan Mihalyi astfel: „l-am găsit între niște acte. Un om pentru care sărbătoare este când poate lucra mai mult. Istoric profund, jurist de primă forță și în același timp la curent cu literatura română. Mi-a plăcut de la prima vedere. Mic de statură, așezat, rar la vorbă, cu ochii pătrunzători și buni în același timp, d. dr. Ioan Mihalyi în adevăr îți face impresia unui savant.

Se ocupă mai ales de istoria Maramureșului, având o colecție interesantă de acte inedite din trecutul Maramureșului. Posedă „o bibliotecă bogată, reviste și foile românești, cărți din România”. Savantul de 50 de ani, descris atât de plastic de I. Russu Șirianu, s-a născut la Ieud, la 25 ianuarie 1844, ca fiu al Iulianei Man de Șieu și Găvrilă Mihalyi, fost comite, comisar revoluționar la 1848 și, în ultimii ani ai vieții, judecător la curtea regească.

Studiile gimnaziale le începe la Sighetu Marmației, apoi le continuă la Ungvar, Casovia, Budapesta, în anul 1868, luându-și doctoratul în drept și examenul de avocat.

La universitate, așa cum mărturisește în autobiografie, „am luat cursuri de limba și literatura română, binevenite mie...”. Tot aici urmează, în paralel, cursuri private de arheologie, numismatică și paleografie, istorie și altele.

Dovedind exigență și mare seriozitate în pregătirea universitară, Ioan Mihalyi se pregătea pentru ceea ce va face toată viața: apărarea în justiție a drepturilor milenare ale poporului român din Maramureș împotriva celor care încercau să-i dezmoștenească, precum și

scoaterea la lumină prin cercetarea științifică a dovezilor originii, vechimii și permanenței neamului nostru pe aceste plaiuri. De aceea pregătirea teoretică, precum și însușirea mai multor limbi (româna, germana, maghiara, franceza, italiana, ucraineana), ca și cunoașterea limbilor clasice: latina, slava veche, greaca, îi vor permite să-și îndeplinească idealurile propuse.

Reîntors pe meleagurile natale se stabilește definitiv în Sighetul Marmăției, reședința comitatului Maramureș, unde va activa timp de aproape 50 de ani ca avocat al țăranilor, îndeplinind și funcția de protofisc al comitatului.

O activitate prodigioasă a dus pentru emanciparea poporului român din Maramureș, situându-se ca urmaș și continuator al corifeilor Școlii Ardelene: Micu, Maior, Șincai, dar și Atanasie Rednic (maramureșeanul din Giulești) până la marea mișcare a Memorandumului pentru unirea politică a tuturor românilor.

Numele lui Ioan Mihalyi este legat de toate instituțiile culturale românești din acea vreme, multe din acestea fiind creația sa. Asociațiunea pentru cultura poporului român din Maramureș, înființată la 13 decembrie 1860 din inițiativa comitelui suprem Iosif Man, unchiul lui Mihalyi, va avea în acesta un sprijinitor fervent. Încă din anul 1868, Ioan Mihalyi semnează, în calitate de notar, actul constitutiv al acesteia, respectiv Statutele Asociațiunii. Demn de relevat este curajul și demnitatea cu care Ioan Mihalyi stipula în statute dreptul la o viață națională, la independență. Astfel, paragraful 56 al Statutelor prevedea că: „Limba învățământului ordinar este cea română...”, iar paragraful 6 zice: „Scopul institutului este de a crește și instrui pentru școalele comune române învățători și cântăreți calificați după cerința timpului...”. Începând cu anul 1869 Ioan Mihalyi este ales ca notar al Asociațiunii, în cadrul căreia va activa până la moarte. În adunarea generală din 1872, Ioan Mihalyi, îngrijorat de starea înapoiată a românilor, conchide: „E un lucru dureros a vedea o mulțime de români pierzând țarina cea sacră ce le-a servit de refugiu în contra inamicilor externi...Noi care am apărut moșiile noastre în decurs de 17 secoli, chiar acum suntem amenințați a le pierde în timp de pace, acum când comerțul și industria sunt pe calea dezvoltării... **A sosit timpul suprem, când trebuie să ne ocupăm serios de noi înșine și să fim pătrunși de aceea că numai o educațiune națională poate să șteargă de pe fașa noastră urmele rușinoase ale trecutului, dacă vom crește pentru patrie, pentru națiunea română, români culti, învățați, români liberi și virtuoși”**.

Spirit enciclopedic, vizionar, Ioan Mihalyi era conștient de necesitatea luminării maselor, trezirii lor prin cultură. Astfel, în adunarea de la 11 aprilie 1878 (a Asociațiunii) atrage atenția că: „Trăim într-o epocă de transformare și acel popor care va ieși din dânsa, fără o clasă cultă, va fi condamnat la o soartă mai tristă ca toate acelea care n-au încercat secolii trecuți. Fără cultură nu este nici o avuție, nici viața socială, nici libertate”.

Timp de aproape 50 de ani Ioan Mihalyi a stat ca o stâncă în calea tuturor încercărilor de deznaționalizare și alte nedreptăți la care era supus poporul român de aici. Astfel, s-a pronunțat cu înverșunare, în adunarea comitatensă maramureșeană din 1907, împotriva legii școlare a ministrului Appony, care prevedea scoaterea limbii române din școlile confesionale române. Cu aceeași înverșunare s-a ridicat, la 18 noiembrie 1904, împotriva proiectului ministrului șovin Albert Berzeviczy, care urmărea „dărâmarea altarelor noastre de cultură”. La 29 iunie 1897, împreună cu Tit Bud, participă la conferința din Cluj pentru apărarea autonomiei bisericii românești, iar în 1910 îl găsim alături de Dr. George Bilașcu, Dr. Ilie Mariș, Dr. Salvator iurca, Dr. Gavrilă Iuga, Dr. Vasile Chindriș și alți patrioți maramureșeni ca semnatar al manifestului de chemare la Alba Iulia pentru a protesta împotriva înființării Episcopiei de Hajdu-Dorog. A luptat încă din tinerețe pentru recunoașterea dreptului limbii române și a reușit să o întroneze ca limbă protocolară.

Cu siguranță că în domeniul în care s-a dovedit mai eficient în apărarea cauzei drepte a poporului român este cel a cercetării istorice. Pregătirea serioasă, încă din timpul studiilor universitare, anunța nu numai competența profesională, dar și pasiune și dorință de a face lumină și dreptate.

Cercetările arheologice în cadrul satelor maramureșene au dus la constituirea unor colecții de mare valoare științifică și documentară, la deschiderea de orizonturi pentru cercetarea ulterioară. Piese din neolitic, epoca bronzului, a fierului, precum și o bogată colecție de numismatică care acoperă perioada secolelor I-IV e.n. au făcut obiectul studiului riguros finalizat cu o lucrare în manuscris „Pământul Maramureșului în timpul preistoriei”. Toate aceste piese provin din satele Maramureșului, așa cum mărturisește Ioan Mihalyi în autobiografia sa, înlăturând orice dubii din partea de rea credință.

Domaniul care i-a adus consacrarea și recunoașterea unanimă, asigurându-i un loc binemeritat în istoriografia română, este cercetarea documentelor medievale ale românilor maramureșeni și publicarea acestora în monumentală operă „Diplome maramureșene din secolele

XIV și XV” în anul 1900. Lucrarea poartă un titlu mai larg, „Istoria Comitatului Maramureș, Tomul I”, dovadă că autorul și-a conceput opera monumentală în toată complexitatea ei, sperând să-și publice și volumul al doilea al diplomelor, gata în manuscris și probabil concluziile teoretice privitoare la toată cercetarea. Nu a reușit. Lucrarea „Diplome maramureșene”, cuprinsă pe aproape 700 de pagini tipărite, publică 366 de documente în limba latină și câte unul în maghiară și română, însoțite de traduceri în rezumat, note și comentarii de mare și română, însoțite de traduceri în rezumat, note și comentarii de mare rigurozitate științifică. Cartea a fost apreciată de cei mai mari savanți români și străini, încununată cu premiul Academiei Române „Năsturel Herescu”, aducându-i autorului și cooptarea ca membru corespondent al Academiei Române.

Ioan Mihalyi de Apșa s-a stins din viață la 12 octombrie 1914, fără să-și vadă marile idealuri împlinite prin actul de voință națională de la 1 Decembrie 1918 al unirii tuturor românilor într-un singur stat.

Casa sa, cel dintâi muzeu din Maramureș, a fost loc de popas și de întâlnire a românilor de pretutindeni, dar și al unor mari personalități culturale europene.

„Gazeta Maramureșeană” din 5 iunie 1925 consemna: „Vrednic este de memoria slăvită și amintire veșnică – pentru că ne-a fost reazim, înțelepciune și cinste, iar prin naționalismul (adică patriotismul – n.n.) său hotărât ca un luceafăr în întunericul renegatismului ne prevedea zorile renașterii naționale”.

Publicăm pentru prima dată în limba română textul integral al lucrării „Studiu despre diplomele maramureșene”, apărut în limba maghiară sub titlul *Tanulmány Máramarosi Oklevelekeröl* publicat în prestigioasa revistă de istorie și arheologie *Szazadok a Magyar Történelmi Társulat 1889, AUG. 25-31-IKI – Vidéki kirándulása, Máramoros vár medgyébe es Nagy – Bánya Városába. Budapest, 1889. A.M. Történelmi Társulat Kiadása, p. 57-67.*

Traducerea integrală din limba maghiară în limba română a fost făcută de Ianoș Roman.

Studiul se adresează specialiștilor și persoanelor avizate în cunoașterea și cercetarea istoriei, „confrații noștri” și credem că a fost prezentat la Sesiunea de comunicări a Societății Istorice Maghiare, ținută la Sighetul Marmației și Baia Mare la 25 – 31 august 1889: „Confrații noștri care, deplasându-se aici de departe, vizitează plaiurile noastre muntoase, prin cunoașterea și îndrăgirea lor prezintă speranțe spre progres și înflorire în viitor..., de ascoate la iveală relicvele ținutului nostru și aruncă lumină asupra evenimentelor”.

Ioan Mihalyi prezintă istoria descoperirii și a păstrării diplomelor maramureșene, locul și rolul or în cunoașterea trecutului istoric al Țării Maramureșului.

STUDIU DESPRE DIPLOME MARAMUREȘENE

Dr. Ioan Mihalyi

Toți cei care suntem interesați de istoria patriei salutăm la reședința județului nostru cu bucurie dublă societatea istoricilor maghiari și pe membri acesteia.

Confrații noștri care, deplasându-se aici de departe, vizitează plaiurile noastre muntoase, prin cunoașterea și îndrăgirea lor prezintă speranțe spre progres și înflorire în viitor, iar aceia a căror lozincă este „Să ne amintim de trecut” pun în vedere totodată și aceea de a scoate la iveală relicvele ținutului nostru și aruncă lumină asupra evenimentelor, care până acum au fost învelite de negură și care s-au petrecut pe teritoriul județului nostru concomitent cu cele mai importante evenimente ale istoriei patriei.

Despre faptul că într-adevăr există un număr mare de diplome medievale avem cunoaștință din procesele verbale încheiate odată cu încheierea atestatorilor de nobilitate în anii 1749-1769, în care se menționează de procesuali înșiși, cu specificarea anului, emitentului și a celui în drept, aproape 240 de diplome care nu au fost prezentate în timpul procedurii, precum sunt statele, actele de întărire, actele de partaj, de descriere a hotarelor, sentințelor etc., deoarece accentul s-a pus pe actele de donație și de genealogie.

Cu oarice rigurozitate, numărul diplomelor existente se poate aprecia ca fiind o mie, dar din acestea cu text complet cunoaștem cu puțin peste 300, care nu e de ajuns pentru întocmirea unei monografii exhaustive, deoarece – chiar dacă Cuvier a reușit pe baza unui singur os să reconstituie mastodontul de dinaintea potopului – istoricul pe baza a 90 de diplome nu este în stare să reconstituie acele evenimente, pentru care sunt necesare 100 de diplome.

Procurarea textelor de diplome în copii este îngreunată de împrejurarea că descendenții au partajat între ei în mai mică sau în mai mare măsură nu numai posesiunile strămoșești, dar și diplomele prin care au fost dobândite; așa încât găsim diplome referitoare la aceeași familie nu într-un loc, ci în zece, care sunt păstrate cu mare grijă și pioșenie, mulți trăgând speranța că drepturile cuprinse în ele vor fi

redobândite, iar alții, mai ales cei cu cultură redusă, în suspiciunea lor, se sustrag de la prezentarea lor. În județul nostru, cercetătorul poate găsi la multe case câte o minicolecție de diplome, dar cu arhivă ordonată, e dureros, nu ne putem lăuda. În arhiva județului nostru procesele verbale ale ședințelor se află numai începând cu anul 1626, scrisorile camerei regale, cât timp s-au aflat aici, nu erau accesibile, în prezent ele sunt depuse la arhiva națională.

În afara teritoriului județului nostru se păstrează foarte multe documente interesante, referitoare la Maramureș în arhiva din Gyömrő a familiei contele Teleky, unde am avut norocul în anul 1886 să copiez mai multe documente inedite și să fac extrase din altele; acest noroc pot datora abilității defunctului conte Teleky Sandor, îmi exprim și cu această ocazie mulțumiri și recunoștință memoriei sale. Din documentele păstrate tot acolo au fost publicate de contele Teleky Jozsef circa 400 de bucăți referitoare la Maramureș în volumele X, XI, XII, ale lucrării sale valoroase, cu titlul de „Hunyadiak kora” (Epoca Huniazilor – n.t.).

Aceste diplome, în număr de aprox. 70 de bucăți, au ajuns în posesia familiei conte Telesy împreună cu proprietatea familiei Dolhay, rămasă fără urmași de fiu la începutul secolului trecut. Familia Dolhay se trage din același neam și s-a aflat în rudenie de partajare cu familiile Petrovay, Urda din Leordina, Man din Șieu; acestea s-au despărțit deja în primele decenii ale secolului al XV-lea, dar de la ultimele, cu toate că starea lor materială și poziția lor socială era de același nivel, chiar și i-au supraviețuit, în total nu au rămas atâtea documente ca de la familia Dolhay singură, și înțelegând numai documentele exclusiv din secolele XIV și XV, ceea ce dovedește că prin divizarea proprietăților s-a îngreunat descoperirea diplomelor, sau de multe ori era chiar imposibilă.

Dacă în sensul propriu-zis al cuvântului nu ne putem lăuda cu arhive particulare, cred și afirm fără dubii, că arhivele locurilor de adevărire din țară dispun de documente nenumărate, referitoare la județul nostru; deoarece instituția locurilor de adevărire a fost întemeiată de legislația noastră nu numai în scopul sprijinirii autenticității procedurilor juridice, ci și pentru a conserva documentele depuse spre păstrare.

Asemenea loc de adevărire a existat chiar în Maramureș; acest fapt este dovedit de diploma rămasă din 1213, care începe așa: „Nos M. Paulus magister domus fratrum de Maramorosio, damus pro memoria”, prin care se atestă donația făcută pentru biserica nouă din Bihor de către cei din județul Ugocea

¹. Probabil acest loc de mărturie a fost măturat fără urme împreună cu toate documentele de invazia tătarilor din anul 1241, în așa fel încât nici locul nu putem determina unde era așezat și nici dacă a fost conventul călugărilor cruciați sau altui ordin, deoarece în afară de acest act nu cunoaștem nici o altă referire.

În general, în privința oricărei eparhii romano-catolice, mandat de a funcționa ca loc de adevărire a fost capitulul titular. În urma controverselor aprige între episcopii din Ardeal și Eger (Agraria – Ungaria n.t.) s-a recunoscut că Maramureșul intră sub jurisdicția episcopului de Eger, prin urmare majoritatea activităților juridice din secolul al XIV-lea s-a desfășurat prin intermediul capitulului din Eger, ca loc de adevărire. Din păcate arhiva capitulului din Eger, așa cum m-am convins personal în anul 1885, păstrează doar o singură diplomă referitoare la Maramureș, circa din 1346, în care parohul Gyorgy din Visk depune jurământ solemn, că nu va mai recunoaște niciodată ca episcop legal pe episcopul Ardealului.

Ce s-a întâmplat cu celelalte documente care au mai existat, nu am găsit informații, pentru că s-au nimicit în timpul turcilor, sau au ajuns în alte arhive?

Pe cât de săracă este arhiva capitulului din Eger, pe atât de bogată este cea a conventului din Lelesz din județul Zemplen, denumit după Sfânta Cruce; au fost scoase la iveală diplome începând cu anul 1346 și sporadic și din secolul al XIV, dar numărul acelor din secolul al XV-lea este nemaipomenit de mare. Așezarea mai apropiată comparativ cu cea din Eger, autenticitatea publică și renumele de care s-a bucurat acest convent premonstratens în toată țara, au făcut ca locuitorii județului nostru să apeleze prin excelență la această colaborare. Din păcate, materialul bogat al acestei arhive nu a fost încă cercetat sistematic și nu a format obiectul studiului în această direcție. Acesta se poate realiza numai la fața locului, deoarece procurarea unor copii complete este îngreunată mai nou, din cauza taxelor ridicate.

Într-un număr mai mic sau mai mare, posedăm diplome și din alte locuri de adevărire, precum de la capitulul din Alba Iulia și Oradea, conventul benedictin de la Mănăstur – Cluj și Sâniob din județul Bihor. Se mai găsesc unele diplome și la conventul cruciaților din Szekesfejervar, și anume un statutio, care a fost emis în 1495 în favoarea contelui Pogany Zsigmond și a fraților săi din Bratislava²; și

¹ Magyar Történelmi Tár, vol. II, p. 104.1.

² După copie autentificată

se amintește și de un act de ipotecă din 1480 al familiilor nobile din Apșa eliberat de conventul din Szent Endre (Sfântul Andrei n.t.)¹. Luând în considerare că pe lista locurilor de adeverire întocmită de Jerney János nu figurează conventul denumit după Sfântul Andrei, pot apărea îndoieli dacă a existat un asemenea loc de adeverire cu acest nume, și dacă da, unde s-a aflat.

Nu în număr mic se găsesc și diplome întocmite de autoritățile județene. Cu toate că procedurile privitoare la succesiune trebuiau să se desfășoare sub pecetea locului de adeverire, rezolvarea problemelor personale și a relațiilor de proprietate ale locuitorilor județului s-a făcut de adunarea generală județeană.

Dintre acestea, datorită interesului deosebit ce poartă, putem aminti ordinul regelui Nagy Lajos (Iudovic cel Mare n.t.) încheiat în 1349 la Bistrița, adresat lui Gyula (Giulea n.t.), fiul lui Dragus, prin care ordonă lui Janos fiul lui Juga, voievodul vlahilor din Maramureș, să repună în posesie proprietățile din Giulești și Nireș aflate lângă râul Maramureș, pe numitul Gyula și pe cei șase fii ai săi, care au fost deproprietați și li s-au dat foc caselor lor, deoarece au refuzat să se alieze cu voievodul Bogdan, întemeietorul Moldovei. Reinstaurarea s-a făcut în cadru solemn în prezența tuturor cnezilor, despre care delegatul regelui și voievodul Janos au trimis raport la rege.²

O altă adeverință este eliberată în 1385 de patru pretori și de vicecomitele Bank Ivan din sarasău. În adeverință se certifică că nepoții de fiu ai voievodului Iuga: Sandor, Mihalyi și alții au dat pătrimea de zestre convenită surorii lor căsătorită cu notarul din Baia Sprie.³

De la nepoții numitului Iuga Vodă se trag familiile borșene Sandor și Mihalyi, a căror membri care trăiesc și astăzi în simplitatea lor fericită nu se sinchiesc că strămoșul lor a fost frate cu acel Bogdan Vodă, care dincolo de munții satului lor, acum 550 de ani a întemeiat o țară, Țara Moldovei, care străpunsă între patru țări mari a reușit să-și păstreze independența și până astăzi; tot din această familie a făcut parte bravul bărbat Sandor Farkas (Popa Lupu n.t.) care a luptat ca ofițer în oastea insurgentă a lui Rákóczi Ferenc al II-lea, apoi ca preot și protopop din Borșa a fost organizatorul indirect al mării înfrângeri ce au suferit tătării în 1717, care, așa cum a raportat adunarea generală județeană generalului Károly Sándor la 10

¹ Protocollum Productionis Nobilium Donatoriorum Anni 1769

² Din originalul aflat la familia Rednik

³ Din originalul aflat la familia Mihalyi din Borșa

septembrie 1717, s-a efectuat „pure pute prin oamenii noștri”¹ și a avut ca rezultat că și-au redobândit libertatea 10.000 de cetățeni luați în robie din județele Satu Mare, Bereg și alte județe învecinate; dar prada luată atunci a fost luată din mâna învingătorilor de „miliția din Oradea care s-a ostenit la inegalarea re infecta a dușmanului et de gloantele diversis vicibus”.

Dar să nu abatem de la subiect prea mult. În privința numărului diplomelor noastre originare de la aceste locuri de adevărire și de la aceste autorități nu se poate mândri în comparație cu numărul diplomelor din alte ținuturi ale țării, ca de exemplu județele învecinate Satu Mare și Bereg. Lăsând la o parte arhivele publice ale celor 72 de locuri de adevărire, nu de mult am aflat că partea diplomatică de până la 1526 a arhivei naționale se poate estima la 85.000 de bucăți iar din acest număr câte se referă la județul nostru, putem afla eventual după sistematizarea abia începută, dar nu prea avem speranțe să fie un contingent proporțional pentru județul nostru.

Numărul limitat al diplomelor noastre se poate datora și faptului că județul nostru în prezent ca și în trecut a avut un caracter democratic, iar muza istorie are sentimente aristocratice. Cum cronicile relatează în primul rând suma evenimentelor și scot în evidență numai personalitățile conducătoare și proeminente, tot așa numărul diplomelor crește acolo unde în mâna bărbaților excepționali se concentrează o avere mare, care dăinuie în mai multe generații.

Pentru a face dovada vieții democratice, a gândirii și societății omogene nu trebuie să ne referim decât la faptul că la răscoala țărănească din 1514 s-a alăturat aproape toată nobilimea județului nostru: „omens fere Nobiles Comitatus Maramorosiensis partem rusticorum tenuisse dicuntur” zice decretul regelui Ulaszlo (Vladislav n.t.) din același an, în care ordonă investigare împotriva lor. Tot caracter democratic reflecta și faptul că adunarea generală a județului nostru a sprijinit oastea insurgentă a lui Rákoczi Ferencz al II-lea, deja în primul an al mișcării în 1703, cu 4000 de pedestrași și 800 de călărași, atunci când alții s-au retras (Memoriile lui Rákoczi Ferencz II. Győr, 1861).

De altfel, în privința formării unei clase aristocratice, în Maramureș a lipsit o condiția primordială, și anume ținuturi bogate și fertile care s-ar fi putut dobândi prin donații regale; „Terra Maramorosiensis in fertilis laboriosa et gravis as residentum fore dinoscitur” se zice în privilegiul acordat de regele Robert Karoly

¹ Din originalul aflat în arhiva familiei conte Karoly

(Carol Robert de Anjou n.t.) în 1329 pentru Visk, Hust, Teceu și Câmpulung, în care sunt cuprinse asemenea drepturi care au stat la baza libertății urbane.

Funcții înalte pe plan național și avere deosebită au reușit să obțină numai strămoșii familiei Dragfy, comiții Balk Vodă, magisterul Drag și fiii fratelui lor, Johannes Olahus voievod săsesc, care și-au obținut proprietățile în 1365 de la regele Nagy Lajos ca donație, după ce au revenit coroanei în urma neloialității lui Bogdan Vodă. Regele Zsigismond (Sigismund de Luxembourg n.t.) în afara unor munți și sate, le-a donat în 1392 Hustul, Sighetul, Viskul și Chioarul, cel din urmă cu toate împrejurimile. Când în 1424 fii întemeietorilor familiei au făcut partajul, în documente sunt enumerate atâtea domenii, cu care s-ar putea constitui un voievodat întreg. Dar toate aceste domenii s-au aflat în proprietățile din Maramureș nu mai formează obiectul succesiunii, așadar – se pare – că familia a deținut un rol în județ numai în timpul întemeietorilor ei.

Credem că foarte multe diplome s-au pierdut cu ocaziile repetatelor atacuri dușmănoase, care s-au desfășurat pe teritoriul județului nostru.

E drept, că am fost scutiți de năvălirile turcești, dar cu atât mai mult a trebuit să sufere județul nostru din partea dușmanilor care au pătruns dinspre răsărit spre nord.

Conform cronicilor, regele Szt. László (Sf. Vasile n.t.) a ordonat construirea cetății Hustului în jurul anului 1090, pentru a se apăra de cumani; dacă această afirmație e valabilă, cumanii și mai înainte și după aceea puteau devasta liber județul nostru, pentru că cetatea Hustului fiind așezat la marginea apuseană a județului, nu putea apărea ținutul aflat la 10-20 de mile; așa cum de exemplu nici cetatea Bratislava nu putea asigura ocrotire Ungariei față de năvălirile otomanilor sau tătarilor.

Dar diplomele noastre amintesc mai des, nu de năvălirile cumaniilor, ci de cele venite dinspre Țara Moldovei. De pildă, diploma de donație nouă dată de regele Zsigmond în 1406 în favoarea lui Janos fiul lui Vlad și Mihaly fiul lui Oprissa, - strămoșii familiilor Mihalyi, Vlad și Șiman din Apșa- dovedește în baza certificatului emis de cele cinci orașe regale, că diplomele de donație emise de regele Nagy Lajos au căzut pradă focului împreună cu multe alte acte, în urma devastărilor invadatorilor moldoveniști (donationis littere privilegiales felicis recordationis domini Lodovici

regis, cum aliis eorundem nobilium monumentis copiosis per invasores de Muldva combuste fuissent).¹

Incendii și devastări asemănătoare au cuprins și cele cinci orașe regale în sec. al XV-lea, așa cum ilustrează diplomele eliberate în 1472 de regele Mătyás (Matei Corvin n.t.) și cea din 1504, emisă de regina Anna; deoarece conform celei din urmă „privilegia su, scilicet litteras dominorum Regum et Reginarum Hungariae habuisse asserebant, attanem sive per incuriam, sive per volachorum illam terram olim igne ferroque vastantium insidias amisissent”, drept pentru care privilegiile sunt întărite. Orașul Visk, în afară de aceasta a suferit foarte mult și din partea polonezilor, care - în semn de răzbunare pentru expediția fără noroc a lui Rákoczi Gyorgy al II-lea, - în 1657 sub conducerea lui Lubomirsky Gyorgy au năvălit în județul nostru, au incendiat și au devastat o mare parte din el, împreună cu orașul Visk .

Județul nostru a avut parte în prea mare măsură și din năvălirile tătarilor. În 1594 dinspre răsărit s-a năpustit în județ o oaste tătărească de 40.000 de capete și în 1598 aceeași oaste s-a retras pe același traseu crescută deja la 60.000. Despre năvălirea din 1717 s-a vorbit deja mai înainte.

Toate aceste năvăliri au fost urmate de măceluri și devastări, populația a fugit din fața invaziei, cine unde a putut, s-a ascuns în străfundurile munților și pădurilor ocrotitoare. În asemenea situații fiecare s-a bucurat dacă putea să-și salveze pe apropiații săi, foarte puțini s-au gândit la salvarea diplomelor. Atunci când județul ca municipalitate nu a fost în stare să salveze nici măcar actele sale proprii, este de mirare că populația a conservat încă atâtea, câte suntem în stare de a prezenta.

După cunoștințele mele, cea mai veche diplomă, de care pomenesc procesele verbale noastre producționale, datează din 1317. Aceasta a fost întocmită pentru strămoșul familiei Rednic, Dragomer, fiul lui Drăguș privind posesiunile Giulești și Nireș.

Dar numele județului este atestat deja și într-o diplomă de donație din 1119, care a fost descoperită în arhiva orașului Šopron în Codex Diplomaticus a lui Fejer Gyorgy.

¹ Din originalul, din datele cuprinse în Prot. Productionis

Dar ar fi o greșeală să credem, că înaintea anilor arătați, județul nostru ar fi fost pustiu, ba contra, putem afirma cu curaj și noi ca și Horatius:

Vixere fortes ante Agamemnona
Multi sed omnes illachrymabiles
Urgentur, ignotique longa
Nocte: carent quia vate sacro.

Această convingere a noastră se poate întări tocmai cu ajutorul diplomelor. - Din cuvintele cronicarului regelui Nagy Lajos, Kii kulloi János: „Bogdan wayvoda olachorum de Maramorosio coadunatis sibi Olachis ejusdem districtus”_se poate deduce că ocuparea și întemeierea Moldovei, care era încheiată în 1349, a fost înfăptuită de către maramureșeni. Proprietățile acestora, sub titlu de neloialitate au revenit coroanei, iar diplomele lor au fost nimicite: „universis litteralibus, instrumentis” - adică diploma din 1365 - „cassatis, annihilatis et in irritum revocatis”; din asemenea diplome revocate nu ne-a rămas nici una, dar că au existat este indiscutabil.

Pentru donațiile din sec. XIV. au fost emise noi diplome; în acest sens se poate aminti printre altele: diploma nouă donată în 1360 la Săpânța lui Ladomer, - strămoșul familiei Szaplanczay și al familiilor Nan și Sztan¹ apoi diploma întocmită pentru „Vancsuk filius Farkstan fidelis olahus” strămoșul familiei Jura din Oncești și al altora, tot din 1360, în care „medietas ejusdem possessionis olacalos Waralia vocate, nove donationis titulo” se donează în așa fel că, „ut a modo idem Vancsuk et sui heredes omni eo mere nobilitatis titulo perpetuis temporibus vtantur et potiantur, quo ceteri regni noștri veri et naturales nobiles gaudent et fruuntur”;² tot așa diploma din Giulești la care m-am referit deja, în 1355 certifică că această posesiune „verus decensus et certus locus mansionis ejusdem Dragus ac praedecessorum suorum praefuisse dinoscitur”. Altele asemenea, precum și aceste afirmații ne dau dreptul de a trage concluzia că strămoșii donatarilor din sec. XIV au avut în posesie în continuu aceeași avere încă din timpul dinastiei arpadiene, eventual cu diferența că ceea ce au posedat în timpul dinastiei Arpazilor ca dreptul lor propriu, în timpul regilor Anjou au obținut-o și au

¹ Protocollum Productionis Nobilium

² Din original

posedat-o în condiții consolidate, prin dreptul coroanei sfinte; exact așa cum foarte mulți nobili donatari de la voievozii Transilvaniei au obținut acte heraldice, armale noi. Prin urmare au fost recunoscute din nou drepturile în care s-au aflat deja de secole.

Tot aici putem aminti și de diploma din 1445, prezentată de mai multe familii vișeoane cu ocazia verificării nobilimii în anul 1763, în care cormitele Kenderes de Malomvize (Chindriș de la Apa Morii n.t.) certifică că căpetenia familiilor din Vișeu „ ipsorum primis parentibus Negrile et Rhadamer vocatis collatio adhuc a Sancto Rege Stephano facta sit pro fidelibus serviții in Kenesio de Viso.”

Nu am avut ocazia să văd recunoașterea comitelui Kenderes, deci nici nu pot să apreciez cum trebuie, dar din aceste date seci oricum reiese că în rândul populației județului nostru, deja în 1445 a fost dominantă tradiția că producerea posesiunilor sale pune în legătură cu persoana și fapta primului întemeietor și organizator al Ungariei.

Mai înainte am pomenit de localitatea Varalia (Subcetate n.t.). Cetatea însăși, în 1360 n-a mai existat. "Metaliștii" (arheologii specialiști în epoca metalelor) noștri pomenesc în mai multe locuri ruine de cetăți, dar numele lor au fost uitate. Nu putem stabili nici pe ce bază afirmă Bonfini că numele Maramureșului în antichitate a fost Marmatia. Numai atâta constatăm că în județul întreg se găsesc în mare număr obiecte din epoca bronzului, relicve din timpul migrațiilor; monezi ale împăraților romani, galbeni ai împăraților bizantini. Cele dintâi, în unele locuri se găsesc cu miile, deci și în veacurile de demult s-a desfășurat o viață laborioasă și grea în aceste ținuturi. Cine au fost personajele, nu putem da relații, deoarece cum spune poetul „carent vate sacro”.

În privința vieții religioase, care în alte locuri oferă izvorul cel mai abundent al evenimentelor istorice, nu prea ne putem mândri cu date dinaintea secolului al XIV-lea. În acest secol s-a terminat lupta între episcopul ardelean și cel agrian pentru a stabili dieceza de care să aparțină „terra Maramaros vocala”. Hotărârile regale s-au dat o dată în favoarea celei ardelene, altă dată în favoarea celei agriene, ca până la urmă, cum am arătat mai sus, a ieșit învingător episcopul de Agria, a cărui decimă a fost stabilită de privilegiul din 1329 la o marcă după fiecare 50 de porți, sumă care în acea vreme era considerabilă.

În 1346 este amintit Benedek (Benedict n.t.), preotul bisericii cu hramul Sf. Emeric din Sighet, ca vicarul episcopului Miklos (Nicolae n.t.) de Maramureș, la a cărei intervenție s-a extins privilegiul de oraș liber a celor patru și în favoarea Sighetului. Merită de amintit și Bartholomaeus. literatus Pastor de Ziget, care figurează într-un document din anul 1432 ca vicecomitele județului.

Tot în secolul al XV-lea s-a realizat organizarea în județul nostru a bisericii răsăritene. Sunt amintiți ca preoți aparținători ai acesteia Mirizlo sacerdos din Giulești în 1386, preotul Koszta, preotul Balota din Apșa de Mijloc în 1428, preotul Nicolaus din Vișeu în 1445. Sunt pomenite în multe locuri mănăstiri, dintre care cea mai importantă a fost cea întemeiată de Balk Vodă și magistrul Drag în 1391 sub hramul Sf. Arhanghel Mihail. Actul ei de ctitorie, în limba greacă, a fost emis de patriarhul de Constantinopol, Antonius. Acesta a fost întărit cu un veac mai târziu de către regele II. Ulâszlo.

Ėgumenul mănăstirii a fost ales de enoriași, și jurisdicția lui s-a extins și asupra județelor Ugocea, Sătmăr și Szolnok; mai târziu din acesta s-a dezvoltat Eparhia Maramureșului. Sediul mănăstirii a fost Kortvelyes (Peri ni.), după secularizarea acesteia s-a mutat la Moisei¹ și la alte mănăstiri. Venitul lui a fost stabilit de congregația județeană în așa fel, „ca preoții de la fiecare parohie să dea câte un forint pentru episcopul vlah”.

Dacă capul bisericii avea la dispoziție numai atâta în privința veniturilor, nu e de mirare că în timpul existenței de 300 de ani ai eparhiei nu s-au construit biserici mai mari, și nici clerul nu s-a putut ridica la același nivel ca preoțimea altei confesiuni, cu toate că clerul s-a tras din rândurile clasei nobiliare și ale proprietarilor, și cu toate că regele Matyas, în 1479, în ordinul dat, cu intermedierea metropolitului din Alba Iulia a scutit preoțimea românească „valachos Presbyteros Graecam fidem tenentes” de orice formă de impozitare.

Eparhia însăși a existat până la 1720, când în urma extinderii uniunii cu biserica catolică, ultimul episcop, Dorotheus. s-a refugiat în Moldova, și probabil a luat cu el și diplomele, pentru că și originalul grec al actului de ctitorie tot de acolo a fost descoperit.²

¹ Proces-verbal de adunare județeană din 1637.

² Textul original grecesc a fost publicat de M. Kogălniceanu în colecția de diplome

Dacă ne-ar permite timpul scurt acordat, am putea extinde atenția cu învățătura și asupra altor împrejurări, care se referă la proceduri juridice, explicația unor toponime și antroponime, la instituția cnezatelor, pentru care diplomele noastre conțin foarte multe date valoroase; așa amintim numai că diplomele de donație regale pe care le avem, toate s-au dat pentru merite ostășești; strămoșii, care au fost onorați, pe de o parte au rămas strâns fideli la religia și neamurile lor, pe de altă parte au adus multe servicii patriei și regilor. În timpul dinastiei Anjou și în timpul Huniazilor aproape că nu a fost expediție militară, despre care diplomele noastre să nu facă referiri. Așa, să amintim doar câteva din sutele existente, că tatăl lui Ivan vlahul, cu numele *d^e* Dragumer a căzut în prima luptă dusă cu turcii lângă Vidin în 1365; iar fratele lui Thatomer în expediția împotriva lituenilor în Podolia lângă Bellez¹. Cu ocazia unei expediții conduse de Hunyady Janos (Ioan de Hunedoara n.t.) au rămas pe câmpul de luptă din Bulgaria dintr-o dată cinci frați din Moisei care se încadrează ca o excepție și în războaielor ucigătoare moderen.²

Aceste și asemenea cazuri stârnesc numai un interes parțial. De o importanță generală consider expediția proprie al magisterului Drag și al fratelui său împotriva lituanilor, despre care nici un alt izvor nu pomeneste, dar care și prin succesul dobândit, merită să fie luată în seamă de istoriografia națională. Despre aceasta se spune în diploma dată de regina Măria, în 1384, care întărește donația făcută de tatăl său regele Nagy Lajos: „Cum nos ipsos magistros Drag et Johannem in regnum nostrum Ruscie, quod per lithuanos turbatur, transmissemus, ipsi in supremam laudem milicie ardencius incitați, bellicis eorum actibus forte bravis ipsi arriidente tam feliei diplomate noscuntur militasse, ut ipsos lithuanos spolia dicti regni nostri Ruscie secum deferentes intrepide invadendo, captivosque et spolia dicti regni nostri simul cum litvanorum eorundem vexillo, ab eisdem per ipsos fideles nostros victoriose

“Arhiva Românească” în 1860. Același a fost editat în limba latină cu confirmarea regelui Ulaszlo II, în 1846, de Bălcescu, în colecția de documente „Magazin istoric” vol. III. Cu ocazia întăririi coliziunea dintre priorul mănăstirii și dintre episcopul de Muncaci a fost rezolvată de rege în 1494 în felul următor: „quod ipse frater Hilarius Prior et sui successores Episcopo de Munkacs sui ordinis reverentiam, Archiepiscopo vero de Transilvania modernis et futuris, veluti superioribus suis, debitam subjectionem et obedientiam praestare debeant et teneantur”.

¹ Fejer, Cod.diplom. vol. X. part.I, p.371

²Arhiva familiei conte Teleky

ablato, et nobis demum in victoriae signum destinato, prorsus ab ipsis abstulerunt, nonnullos ex eisdem lithvanis, signanter Preskoya capitaneumm ipsorum captivarunt, ubi idem magister Drag enormia in facie vulnera, ut de presenti cunctis cernentibus habentur manifesta, ab ipsis lithvanis in demonstrationem sue fidelitatis constanciam noscitur recepisse”.¹

¹ Din original.